

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

125:2. 2005

Postmodernism, källkritik och historieskrivning

Av Roddy Nilsson

Postmodernismen – eller rättare ett antal företeelser som förknippas med denna strömning – har under de senaste två decennierna kommit att utöva en omfattande påverkan på humanvetenskaperna.¹ Det är därför på sin plats att något reflektera över några aspekter av denna påverkansprocess. Källkritiken har under lång tid betraktats som själva grundstommen för historikerns arbete. Den har dock i praktiken haft en vidare roll än att bara vara ett verktyg i teknisk mening. Ofta har den övergått till att bli en del i tolkningsprocessen. Som en integrerad del av historievetenskapen vilar den på vissa specifika antaganden av epistemologisk karaktär som väsentligt skiljer sig från motsvarande antaganden inom postmodernismen. Relevansen i postmodernismens kritik vilar ytterst på dess förmåga att formulera fruktbara alternativ till och vidareutvecklingar av historievetenskapen. Det är därför av betydelse både hur postmodernismen i sig uppfattas av historikerna och vilket utrymme historievetenskapen har för dessa alternativa perspektiv. Jag kommer därför att ägna denna artikel dels åt att diskutera hur postmodernismen bemötts av historiker, dels åt hur jag ser på möjligheten av ett fruktbart och kreativt möte mellan postmodernismen och historievetenskapen. I samband med detta kommer jag att diskutera sanningsproblematiken inom historieskrivningen.

1. Det är endast med största tvekan jag använder beteckningarna postmodernism, postmodernitet och postmodernist då detta innebär att diskussionen riskerar att fastna i de svepande generaliseringar och förenklingar som varit ett utmärkande drag i mycket av kritiken mot de nya strömningarna. Beteckningarna kan ges det mest skilda teoretiska, politiska och kulturella innehåll, som det inte finns utrymme att diskutera här. Följaktligen ser jag heller inte något behov av att identifiera mig själv som postmodernist eller som företrädare för någon annan ism. Min egen hållning till postmodernismen bestäms enbart av att jag inom ramen för denna funnit flera insikter värda att integreras i en reflexiv diskussion beträffande historieskrivningens karaktär och målsättningar.

Fil dr Roddy Nilsson, f 1957, är verksam vid Centrum för kulturforskning och Institutionen för samhällsvetenskap vid Växjö universitet. Hans senaste bok är *Makt, kontroll och omsorg. Sociala problem och socialpolitik i Sverige 1780–1940*.

Adress: Centrum för kulturforskning, Samhällsvetenskapliga institutionen, Växjö universitet, 351 95 Växjö

E-post: Roddy.Nilsson@svi.vxu.se

Det framhålls ofta att historia är en empirisk vetenskap. Samtidigt har forskning visat att empirismen betonats olika starkt i olika länder. Den har till exempel framträtt mycket tydligare i Danmark än i Sverige, där i stället behovet av problemorientering och teori anknytning har markerats starkare.² Generationer av historiker har fått lära sig att källkritikens viktigaste funktion är att hjälpa historikern i hans empiriska arbete med att fastslå vad som verkligen hänt. Med källkritiken som verktyg skall historikern destillera fram de fakta som utgör den grund på vilken (re)konstruktionen av det förflutna kan ske. Postmodernismen har på denna och en rad andra punkter inneburit en utmaning mot historievetenskapen genom att kritisera denna för att kunskapsteoretiskt bygga på en naiv realism parad med en vetenskapssyn som fortfarande bestäms av en tilltro till möjligheten att rekonstruera det förflutna som "det en gång varit".³ Även om kritiken i vissa fall varit träffande, framför allt mot de historiker som arbetat inom en tradition av oreflekterad empirism, har den också delvis skjutit över målet.

Historikerna och den postmodernas utmaningen

Historikernas förhållningssätt till postmodernismen har i de flesta fall präglats av försiktigt avståndstagande eller likgiltighet.⁴ Svenska historiker har endast i ett fåtal fall sett sig föranledda att mera ingående diskutera postmodernismen och dess eventuella påverkan på historiedisциплиnen. Detta är knappast överraskande; svenska historiker brukar bara undantagsvis ägna sig åt att mejsla ut och diskutera positioner vare sig det gäller kunskapsteoretiska frågor eller framställningsform och gestaltning, de två områden där postmodernismen starkast får sägas ha utmanat historiedisциплиnen. Förutom att de i regel (kortfattat) behandlas i läroböcker står dylika problem sällan i fokus. Däremot har kunskapsteoretiska ståndpunkter ibland, som vi skall se, fyllt en funktion i debatter i form av varningar mot oroande tendenser i den samtida forskningens utveckling.⁵

Karaktäristiskt är att ett från engelskan översatt arbete, Richard J Evans *Till historiens försvar*, egentligen är det enda där en mera omfattande diskus-

2. Cecilia Trenter, *Granskningens retorik och historisk vetenskap. Kognitiv identitet i recensioner i dansk historisk tidskrift, norsk historisk tidskrift och svensk historisk tidskrift 1965–1990*, Uppsala 1999.

3. Se text Keith Jenkins, *Rethinking History*, London 1991; Robert F Berkhofer Jr, *Beyond the Great Story. History as Text and Discourse*, Cambridge Mass & London 1997.

4. Med förhållningssätt menar jag här explicita uttalanden i olika sammanhang vilket skall skiljas från den betydligt större frågan om postmodernismens eventuella inflytande inom historieforskningen.

5. Jfr Peter Aronsson, "En lomhörd dialog", *Historisk tidskrift* 1998:1.

sion kring historievetenskapens förhållande till det postmoderna tänkandet återfinns. Evans är mycket kritisk till postmodernismens inflytande inom historievetenskapen och ser, som antyds av bokens titel, ett behov av att formulera ett försvar mot dessa tendenser.⁶ Det är i detta sammanhang också viktigt att notera hur boken, när den år 2000 utkom i vårt land, ackompanjerades av en hårdlansering från förlaget understödd av historiker i styrelsen för de Svenska historiedagarna.⁷ I förordet till boken skriver Lars Magnusson bland annat att den är "oundgänglig för alla dem som tycker det förflutna är tillräckligt viktigt för att inte falla offer för allsköns irrationalitet med långtgående och synnerligen tveksamma moraliska konsekvenser".⁸

För några ledande historiker har alltså postmodernismen kommit att framstå som ett hot mot historievetenskapen vilket resulterat i ett antal debatt- och diskussionsinlägg. Att något centralt uppfattas stå på spel märks inte minst på det uppskrivade tonläge som har kännetecknat några av inläggen. Ibland har det också mera allmänt, utan att postmodernismen uttryckligen nämnts, hävdats att vad som ansetts vara centrala delar av historievetenskapen under senare år försumrats eller tunnats ut. Birgitta Odén framhöll till exempel i ett inlägg om historievetenskapens ställning i denna tidskrift, att den intersubjektiva prövbarheten urholkats, de empiriska beläggen inte längre redovisas och att källkritiken marginaliserats.⁹ Lars Magnusson såg i samma nummer en ökande subjektivitet inom historieskrivningen som hotade att "växa oss över huvudet".¹⁰ Senast har Göran B Nilsson pläderat för att det i våra dagar "mer än till förne" behövs en vaccination av sunt förnuft, då detta hotas bland annat av "distanslös hermeneutik" och "subjektivistisk kunskaps-sociologi".¹¹

I andra fall har postmodernismen mera direkt utpekats på samma gång som rena undergångsstämningar frammanats. Christer Winberg skrev till exempel redan för dryga tioåret sedan, apropå postmodernismens förmenta hot mot historievetenskapen, om "historiska kamikazepiloter".¹² De som under senare år riktat skarpast kritik mot vad de uppfattat som postmoderna

6. Richard Evans, *Till historiens försvar*, Stockholm 2000. För en i huvudsak kritisk recension, se Roddy Nilsson, "Till historiens försvar?", *Historisk tidskrift* 2001:3, s 430–434.

7. Se Nilsson 2001, s 433f.

8. Lars Magnusson, "Förord", i Evans 2000, s 15.

9. Birgitta Odén, "Metodologisk meny", *Historisk tidskrift* 1997:1, s 19.

10. Lars Magnusson, "Finns det något utrymme för en historia som vetenskap i framtiden?", *Historisk tidskrift* 1997:1, s 34.

11. Göran B Nilsson, *Djupast sett. 12 tankeväckande essäer*, Stockholm 2004, s 150.

12. Christer Winberg, "Historiska kamikazepiloter", *Historisk tidskrift* 1992:3, s 366ff.

tendenser är Arne Jarrick och Lars Magnusson, samtidigt som de pläderat för att historieskrivningens legitimitet ligger i sanningssökandet. Det ligger onekligen en viss ironi i att dessa två forskare engagerat sig hårdast i kritiken mot postmodernismen. I slutet av 1980-talet pläderade nämligen just Jarrick och Magnusson för nya metoder och angreppssätt vilket då föranledde skarpa angrepp från andra historiker. Magnusson sågs av den nyss nämnde Winberg som en företrädare för en farlig relativism och subjektivism, vilket av artikelrubriken att döma också förknippades med inflytandet från postmodernerna strömningar medan Jarrick kritiserades av Anders Florén, bland annat för att "öppna dörren för en fullt genomförd idealistisk historiesyn".¹³ Jämförelsen visar med all önskvärd tydlighet på de positionsförskjutningar som skett inom det historiska fältet.

Svårigheten – eller oviljan – att definiera postmodernismen har gjort att den kan fungera som en bekväm samlingsbeteckning för en rad olika företeelser inom historieskrivningen som kritikerna ogillar.¹⁴ Slående är också hur kritiken ofta tagit formen av svepande generaliseringar och obestyrkta påståenden. I en artikel i *Svenska Dagbladet* skriver Jarrick att om den "postmodernerna idealismen" och/eller den "antivetenskapliga solipsismen" segrar så kommer historievetenskapen att förlora sitt existensberättigande.¹⁵ I samma tidning pekar han ett år senare på det "nedbrytande" i att "postmodernt influerade skeptiker" betonar att alla sanningar är personliga och därför omöjliga att pröva.¹⁶ Jarrick återkom i tidskriften *Axess* med en längre artikel i vilken han kritiserade vad han såg som en rad oroande tendenser inom forskningen. Han menar här bland annat att relativismen hotar vetenskapligheten och att ledande forskare har lättat på sanningsskravet.¹⁷

Två historiedoktorander som dristat sig att skriva ett svar på Jarricks förstnämnda artikel – ett svar som till en del kan sägas vara influerat av postmodernt tänkande – bestods en veritabel utskäpning av Magnusson. Denne menade bland annat att deras inlägg framkallade rysningar och att det var "oro-

13. Christer Winberg, "Nyhistorism och postmodernism i dagens svenska historieskrivning", *Historisk tidskrift* 1991:2, s 239–254; Anders Florén, "Psykologi + historia = psykohistoria?", *Häftena för kritiska studier* 1988:4, s 69.

14. Illustrativt är hur Evans, trots att bokens huvudsyfte är att försvara historiedisiplinen mot de postmodernerna influenserna, placerar diskussionen om innebörden i själva begreppet postmodernism i en not. Se Evans 2000, not 5, s 271f.

15. Arne Jarrick, "Vetenskapen hotar förfalla till kollektiv monolog", *Svenska Dagbladet* 1999-06-20.

16. Arne Jarrick, "Inte förändra världen", *Svenska Dagbladet* 2000-10-15. Jarrick anger vad han menar är ett exempel på denna tendens i form av Malin Lennartssons resonemang om sanning i hennes avhandling *I säng och säte. Relationer mellan kvinnor och män i 1600-talets Småland*, Lund 1999.

17. Arne Jarrick, "God historia är mer än goda historier", *Axess* 2003:5.

väckande när svenska doktorander i historia inte längre tycktes intresserade av att upprätthålla det kritiska samtalet och hålla rent hus inför allsköns vidskepelse”. I samma artikel skrev Magnusson, utan att ge några exempel eller referenser, om en ”postmodernt nonchalant hållning till sanningskravet”.¹⁸ I förordet till Evans ovan nämnda arbete talar Magnusson om att postmodernerna historiker hävdar att det ”i princip är omöjligt att veta något om det förflutna”. Han tillvitar dem vidare uppfattningen att allt vad historikerna kan åstadkomma ”bara är projektioner av deras egna fördomar och ideologiska illusioner”, att postmodernisterna vill kasta allt fastställande av historiska fakta över bord samtidigt som de jämställer tolkning med fakta.¹⁹ Magnussons som kritik avsedda påstående att tolkning och fakta flyter samman hos postmodernisterna är intressant samtidigt som det visar komplexiteten i problem av det här slaget. Tvärtemot vad Magnusson påstår betonar många så kallade postmodernister att det finns en distinkt skillnad mellan fakta och tolkning (berättelse).²⁰ Snarare är det hos empirikerna som fakta och tolkning flyter samman genom att de fakta som etableras också är de som ger historien mening. Så framhåller till exempel Jarrick att det över huvud taget inte finns några tolkningsfria fakta.²¹

Inläggen är exempel på den kritik som riktats mot postmodernismen och dem som utpekats som dess företrädare. I förstone kan den häftiga kritiken tyckas paradoxal. Antalet historiker som ser sig som postmodernister är försvinnande litet, både i vårt land och i det internationella historikersamhället. För dem som ser de postmodernerna influenserna som ett hot mot historievetenskapen handlar det dock sannolikt inte i första hand om hur många forskare som är postmodernister. Den fara de ser är av ett mera indirekt slag, att historikerna inte håller vakt vid sanningens och objektivitetens gränser utan medvetet eller omedvetet gör avkall på de normer som bör definiera disciplinen. Det finns i flera av inläggen en klar tendens till vad Peter Aronsson har kallat en strategi av ”disciplinär gränsdragning” i syfte att motverka önskade influenser.²² Är det alltså en hårdare institutionalisering och styrning av forskningspraktikerna – via rådsanslag, riktade doktorandtjänster, avgränsa-

18. Lars Magnusson, ”Allsköns vidskepelse framkallar rysningar”, *Svenska Dagbladet* 1999-08-11. För en kritik av Jarricks och Magnussons ståndpunkter, se Håkan Arvidsson, ”Historiker måste konfrontera då med nu”, *Svenska Dagbladet* 1999-08-19; Håkan Arvidsson, ”Det är själva rullandet av stenen som är meningsfullt”, *Svenska Dagbladet* 1999-09-24.

19. Magnusson 2000, s 8, 15.

20. Se t ex Alun Munslow, *The New History*, Harlow 2003.

21. Arne Jarrick, ”Sanning är en demokratifråga”, *Svenska Dagbladet* 1999-09-03.

22. Aronsson 1998, s 63ff.

de konferenser och forskarmöten etcetera – som behövs? En sådan utveckling vore ytterst olycklig. Vakhållandet kan emellertid också ses som ett inslag i en sedan länge använd professionaliseringsstrategi, som bland annat kännetecknas av en strävan från historikernas sida att hålla avståndet till statsmakten och dess krav och, under senare år, även till andra grupper som vill påverka historieskrivningens inriktning. Det finns utan tvekan en rad goda skäl att betona den speciella kompetens som professionella historiker besitter i förhållande till andra grupper som producerar historia. Vad jag ställer mig ytterst tveksam till är däremot att vissa specifika hållningar i vetenskapsteoretiska frågor skulle vara en del av denna kompetens.

Förhållandet att det finns mycket få postmoderna historiker borde naturligtvis vara en tröst för postmodernismens motståndare. För min del är inte det centrala hur många historiker som arbetar inom en viss tradition eller ser sig som hemmahörande i en viss specifik riktning. Det viktiga bör i stället vara de intellektuella argumentens kvalitet och vad diskussionen därmed kan bidra till när det gäller att skapa en livaktig och konstruktiv historievetenskap.

Källkritikens relativa tillbakagång

Det råder förmodligen enighet om att källkritiken förlorat en del av sin centrala roll inom historievetenskapen. Klart är att avhandlingar och andra former av historisk forskning allt mera sällan innehåller utförliga resonemang av källkritisk art liksom att själva forskningsobjekten numera knappast väljs utifrån källmässiga överväganden. På sin höjd redogörs med viss utförlighet för materialets karaktär och de speciella svårigheter som anses förknippade med detsamma. Likaså är det idag ovanligt att de invändningar som riktas mot historiska arbeten handlar om att bristande källkritik fått forskaren ifråga att dra felaktiga slutsatser. I detta sammanhang är det dock viktigt att inte dra slutsatsen att det just är de postmoderna influenserna som skulle ha gjort historiker mindre benägna att använda källkritik. Detta är något som fortfarande återstår att undersöka. Det finns också mycket som tyder på att källkritiken fortfarande sitter i ryggraden på historikerna och många gånger är så självklara att de steg och överväganden som görs inom dess ram inte redovisas.²³ Den försvagning av källkritikens ställning som kan iakttas bör därför i första hand ses som en *relativ* försvagning i förhållande till andra typer av metodiska överväganden och val.

23. Stellan Dahlgren & Anders Florén, *Fråga det förflutna. En introduktion till modern historieforskning*, Lund 1996, s 185.

Det finns flera anledningar till källkritikens relativa tillbakagång och det skulle krävas betydligt större utrymme än vad som här står till buds för att diskutera detta. Ett skäl är dock uppenbart och har att göra med förändringar inom historiedisiplinen under de senaste decennierna. Dessa har bland annat inneburit en inkorporering av teorier, metoder och problemställningar, där källkritiken tilldelats en mindre framträdande roll. Ett viktigt skäl till att källkritikens plats och funktion emellertid bör bli föremål för diskussion är att det idag tycks råda oklarhet om vad den innebär.

Det osunda sunna förnuftet

Källkritiken är i huvudsak en teknik som historikern använder i sitt arbete med att slå fast historiska "fakta". Men sådana anspråk åtföljs alltid av – explicita eller implicita – uppfattningar om hur dessa fakta erhålls och hur de förhåller sig till vad vi vanligtvis benämner verkligheten. Källkritiken skall inte förväxlas med en metod. Det senare bör ses som ett teoretiskt informerat sätt att arbeta med de valda vetenskapliga problemen. Däremot kan källkritiken vara ett inslag i historikerns metod.

För att komma längre i diskussionen än att konstatera att källkritikens ställning försvagats måste vi se litet närmare på de, ofta implicita, teoretiska antaganden och utgångspunkter som omger källkritiken. Som ett första problem framstår då att källkritiken ofta betraktas som en systematisering av sunt förnuft.²⁴ Göran B Nilsson talar om flera sorters sunt förnuft varav han kallar det "vetenskapligt sunna förnuftet" är det som sägs utmärka källkritiken.²⁵ Sunt förnuft kan förvisso vara mycket praktiskt i vardagslivet men som grund för vetenskapligt tänkande är det otillräckligt och många gånger rent av bedrägligt. Att se källkritiken som en form av sunt förnuft riskerar att leda fel då den är en medvetet förmedlad regelstyrd teknik. Nilsson menar också att kravet på objektivitet, definierat som allmängiltighet och sanning, är absolut och grundläggande för det vetenskapligt sunna förnuftet.²⁶ Detta förefaller lika problematiskt. Frågor om sanning och objektivitet är vetenskapsteoretiska problem och måste därmed, som alla andra problem av denna karaktär, kunna bli föremål för argumentation. Nilsson tycks också erkänna detta, då han påpekar att postulater om objektivitet är ett etiskt val.²⁷ Vad

24. Se t ex Dahlgren & Floren 1996, s 192.

25. Nilsson 2004, s 128.

26. Nilsson 2004, s 130

27. Nilsson 2004, s 151 not 4.

som behövs i vetenskapliga sammanhang är snarare en konstant vaksamhet mot det sunda förnuftet. Det sunda förnuftet – oavsett om det definieras som vetenskapligt eller ej – är snarare ett av de områden i historien som måste bli föremål för problematisering. Vetenskapen kan rent av sägas konstruera sina objekt och problemställningar i *motsättning* till det sunda förnuftet.²⁸

Det epistemologiska glappet

Ontologiskt kan vi på goda grunder utgå från antagandet att det existerar en av oss oberoende verklighet.²⁹ Ingen av den skara som mer eller mindre godtyckligt inordnats under beteckningen postmodernister har så vitt mig är bekant förnekat detta.³⁰ Oenigheten är således mera att hänföra dels till olika kunskapssteoretiska antaganden, dels till olika uppfattningar om hur historien skrivs.

Förutsättningen för all historieskrivning är att det i relationen mellan historikern och det förflutna finns ett epistemologiskt glapp, som inte kan överbryggas. Kring hur detta dilemma skall lösas har stått strid sedan historieskrivningens början; de skilda synsätt som här diskuteras är bara de senaste tillskotten till denna debatt.³¹ Historiker har traditionellt arbetat inom ramen för en oreflekterad kunskapsrealism som överges först när de sätts under press. När det gäller dagens praktiskt arbetande historiker skall dock inte skillnaderna överdrivas mellan traditionella historiker och postmodernistiskt influerade dito. Båda grupperna befinner sig i olika mellanpositioner mellan å ena sidan en naiv realism och å andra sidan ren idealism. I allmänhet dominerar en pragmatisk realism, där utgångspunkten är att vad vi betraktar som en beskrivning av verkligheten också *på något sätt* är det. Vissa

28. Se t ex Pierre Bourdieu, Jean-Claude Chamboredon & Jean-Claude Passeron, *The Craft of Sociology. Epistemological Preliminaries*, Berlin & New York 1991, s 33ff. Min kursivering.

29. Frågan om verklighetens beskaffenhet formuleras vanligen som ett val mellan att anta att denna verklighet "ytterst" är av materiell eller ideell art. Utan tvekan torde de flesta historiker, postmodernist eller ej, ansluta sig till någon form av materialism.

30. I den ovan omtalade artikeln i *Axess* menar dock Jarrick att undertecknad i en artikel i *Historisk tidskrift* har hävdats att det inte finns någon oberoende verklighet utanför oss människor. Vad jag i själva verket skriver i den återopade artikeln är att historien som en *berättelse* om världen inte kan referera till en verklighet utanför sig själv, vilket är något helt annat än att förneka förekomsten av en oberoende verklighet. Se Roddy Nilsson, "Historiedidaktiken och den postmoderna utmaningen", *Historisk tidskrift* 2001:1, s 72f. Kursivering tillagd. Skälet till att historien inte kan referera till en verklighet utanför sig själv är att den berättelse historikern skapar inte refererar till världen utan till olika *representationer* av världen, den är alltså en representation av representationer.

31. Historievetenskapen har som välkänt är löst problemet med hur vi får kunskap om det förflutna genom att ansluta sig till en, efter hand dock modifierad, empirism. De problem och implikationer detta medfört kommer dock inte att diskuteras här.

försök har gjorts att precisera positionerna i denna fråga. Christer Winberg talar till exempel om "teoretisk realism"³², de amerikanska historikerna Joyce Appleby, Margaret Jacobs och Lynn Hunt om "praktisk realism".³³ Bland postmodernistiskt influerade forskare läggs tyngdpunkten istället snarare på de kategorier och medel med vilka vi skapar våra berättelser om det förflutna.

I allmänhet ansluter sig de flesta historiker till någon form av realistisk sanningsteori. Detta är som jag ser det inte det huvudsakliga problemet. Vi kan mycket väl anta som rimligt att singulära satser utgör goda representationer av verkligheten.³⁴ Men dessa måste förbli av annalistisk karaktär, till exempel: "Gustaf II Adolf dog den sjätte november 1632 i slaget vid Lützen" eller "Anna Andersson invaldes i kommunalfullmäktige i valet 1924".³⁵ Problemet uppstår i stället genom att realistiskt orienterade historiker arbetar utifrån antagandet att påståenden av annalistisk karaktär kan transformeras till sanningar på tolkningsnivå. Detta avvisas, som jag ser det, på goda grunder av postmodernisterna. Jag inskränker mig till att peka på två skäl till detta. Ett första skäl är att singulära satser saknar historisk mening i sig. En sådan får de först genom att bli en del av den historiska berättelsen. Medan ett singulärt påstående kan *representera* verkligheten kan en tolkning bara handla *om* verkligheten och om andras tolkningar av denna verklighet.³⁶ Ett andra skäl är att historiska berättelser rent logiskt helt enkelt inte kan vara sanna (eller falska) på samma sätt som singulära påståenden. Den "sanning" som återfinns i dessa kan inte transformeras till en *i samma mening* sann berättelse. Vad de postmoderna kritikerna av den realistiska historieskrivningen betonar är att historia är *något annat* än enskilda fakta + historikerns egna slutsatser. Enskilda fakta ger inte historien mening. Historikern har aldrig tillgång till direkta observationer av verkligheten, endast till återgivningar (representationer) av denna. Representationerna skall sedan, bland annat med hjälp av källkritiken, sammanställas till en ny representation i form av historieskrivning. Således finns alltid ett led av förmedling mellan den förflutna verkligheten och den färdiga produkt vi kallar historia.

32. Christer Winberg, "Varför skriver vi inte historiska romaner i stället?", *Scandia*, 1990:1.

33. Joyce Appleby, Margaret Jacobs & Lynn Hunt, *Telling the Truth About History*, New York 1994, s 247ff.

34. Observera att representation inte är detsamma som avbildning eller avspegling utan en *ersättning* för dessa.

35. Det kan naturligtvis hävdas att det inte finns några tolkningsfria fakta, att tolkningen redan ligger inbyggd i den singulära satsen. Jag menar dock att det är mera fruktbart att se detta som en fråga som handlar om semantisk förståelse och inte om tolkning.

36. Frank Ankersmit, *Historical Representation*, Stanford 2001, s 41.

Den punkt som postmodernismens belackare kanske mera än någon annan riktat in sin kritik på är vad de ser som postmodernisternas förnekande av att det går att fastslå historiska sanningar.³⁷ Det är knappast någon tillfällighet att postmodernismens föregivna brister framför allt hänförs till 1900-talshistorien. Det finns i detta en tendens att tro sig kunna nå närmare verkligheten under 1900-talet än, låt oss säga 1500-talet. Ju längre bakåt i tiden man går desto otydligare blir verkligheten. Medan 1500-talets historia ofta omnämns i termer av att "ge en bild av", "tolka", "konstruera", sträva efter att "förstå" etcetera, tenderar skildringen av 1900-talets historia betydligt oftare att skrivas och diskuteras under förutsättningen att vi här har att göra med en historieskrivning där vi inte behöver hemfalla åt tolkningens osäkerhet och dess relativistiska implikationer utan kan tala om hur det förhöll sig. Detta måste i så fall grunda sig på en rent kvantitativ skillnad i källäget, då någon kunskapsteoretisk skillnad inte finns. Men även detta kan ifrågasättas. Som Hayden White har framhållit är det inte är bristen på dokument och vittnesbörd utan tvärtom just den enorma mängden av källor som utgör modernhistorikerns dilemma – och som gör att inslaget av konstruktion blir ännu mera tydligt. Källäget blir så oöverskådligt att det kommer att finnas utrymme för otaliga olika tolkningar och perspektiv som kan hämta lika mycket stöd i fakta.³⁸ Medan Caesars krig i Gallien finns omtalade i en begränsad mängd källor är källäget för till exempel Gulfkriget fullkomligt oöverskådligt. Källkritiken tenderar också att spela en mindre roll inom samtidshistorisk forskning, då de frågor som ställs ofta är mindre beroende av denna.

Narrationens betydelse

Historieskrivningens karaktär avgörs till stor del av hur historikern ordnar sitt material, hur han argumenterar, vilka begrepp, metoder och teoretiska antaganden han använder etcetera. Allt detta är välkänt och ägnas numera

37. Det är i detta sammanhang den ofta upprepade tesen att postmodernismen legitimerar förnekandet av Förintelsen har formulerats och kring vilket en livlig debatt förts internationellt. Se t ex Saul Friedländer (ed), *Probing the Limits of Representation. Nazism and the 'Final Solution'*, Cambridge & London 1992; Gertrude Himmelfarb, *Looking in to the Abyss. Untimely Thoughts on Culture and Society*, New York 1994; Dominick LaCapra, *Writing History, Writing Trauma*, Baltimore & London 2001; Robert Eaglestone, *Postmodernism and Holocaust Denial*, Cambridge 2001. En variant av denna tes är ett slags guilt by association, där postmodernismens farlighet framhålls genom att implicera att dess tänkande riskerar leda till uppkomsten av totalitära regimer och etnisk rensning. Se t ex Magnusson 1999 samt Magnusson 2000, s 8.

38. Hayden White, *Figural Realism. Studies in the Mimesis Effect*, Baltimore & London 2000, s 71.

vederbörlig uppmärksamhet i metodböcker. Vad som tilldrar sig betydligt mindre intresse är de narrativa tekniker, strategier och konventioner som styr historikers arbete. En anledning till detta är att historikers språkanvändning länge sågs som en fråga om individuell skicklighet, som en fråga antingen om att fritt välja framställningsform eller att berättelsens form på något sätt var nedlagd i det förflutna. Båda dessa synsätt har kritiserats av postmodernt inriktade historiker. En annan anledning till det ringa intresset för framställningsformen är att fokuseringen på metod- och teoriproblem gjort att frågan fått underordnad betydelse. Den diskussion som under de senaste decennierna förts i internationella sammanhang om historieskrivningens narrativa dimensioner har endast i ringa mån avsatt spår i vårt land.³⁹ Utgångspunkten för denna debatt tas nästan alltid i Hayden Whites omtalade *Metahistory*, som kom ut 1973.⁴⁰ White hämtade den huvudsakliga teoretiska inspirationen från litteraturvetenskapen och lingvistikens med vilkas hjälp han formulerade en till stor del ny form av kritik av historieskrivningen. Whites teser har tillsammans med framför allt poststrukturalistiska tankegångar varit en del i vad som med en otymplig översättning från engelskan kommit att kallas "vändningen mot språket", en vändning som så småningom även kommit att nå långt in i historiedisciplinens kärna.

Vad White och andra visat är att de narrativa strategier som väljs också ger den historiska berättelsen dess karaktär.⁴¹ Genom en akt av *emplotment* skapas ur flödet av kronologiska händelser en berättelse, inklusive orsaker och förklaringar. Whites yttrande att studiet av det förflutna är lika mycket en narrativ-lingvistisk som en empirisk-analytisk aktivitet har inspirerat många forskare att gå vidare och diskutera hur historiker faktiskt går till väga i sitt arbete.⁴² Detta innebär också att historieskrivningens förmåga att övertyga är beroende av dess struktur som i sin tur är en följd av historikers förmåga att använda de lingvistiska praktiker som står honom eller henne till buds. Den historiker som inte behärskar dessa tekniker kan aldrig skriva en övertygande berättelse oavsett hur många nya och intressanta fakta han eller hon har funnit. För den postmodernt influerade historikern är det uppenbart att

39. En relativt tidig introduktion till denna diskussion finns dock i Lennart Lundmark, "Berättande och verklighet i historieskrivningen", *Scandia* 1990:1.

40. Hayden White, *Metahistory. The Historical Imagination in the Nineteenth Century*, Baltimore 1973.

41. White urskilde själv fyra huvudstrategier: Romans, tragedi, komedi och satir.

42. Whites historietänkande har bestått med en initierad och perspektivrik diskussion på svenska i form av Torbjörn Gustavsson Chorells, *Studier i Hayden Whites historietänkande*, Skellefteå 2003.

den mening historikern kan åstadkomma är den som uppnås genom att skapa berättelser om det förflutna.⁴³ Sanning i historien kan, även om den vilar på aldrig så noggrann källkritik, därmed bara finnas som en ”andra ordningens koherens”, det vill säga i förhållande till andra delar av samma berättelse eller till andra berättelser.⁴⁴ Det betyder samtidigt att historikerna och de kunskaper de producerar är delar i en historiekultur som också innehåller andra gestaltungsformer och bärande berättelser.⁴⁵

Avvisandet av en kunskapsrealism, där sökandet efter sanningen framställs som historikerns uppgift, innebär vare sig att historieskrivningen blir godtycklig eller att de enskilda språkliga satser som är källornas minsta beståndsdelar blir irrelevanta. Fasthållandet vid att sanning endast kan ses som en kunskapsteoretisk fråga riskerar att leda historikerna fel. På samma sätt som vi lever våra liv utan några krav på sanning i kunskapsteoretisk mening klarar sig historikern i sin praktiska verksamhet bra utan några sådana krav. I vårt arbete som historiker bör vi sätta den kunskapsteoretiska frågan om sanningen inom parentes. Vi riskerar annars att hamna i en diskussion, där vetenskapligheten bedöms utifrån kriterier och uppfattningar som hämtas utanför historievetenskapen, från vardagsantaganden av karaktären sunt förnuft eller från filosofiska spekulationer. Vad inte minst Michel Foucault visat är att vad som betyder något är vad som *hålls* för sant och gott. Det förflutna är, liksom vår egen tid, befolkat av människor med olika typer av försanthållanden om världen omkring sig: antaganden, trosuppfattningar, rädslor, förhoppningar och kalkyler, traditioner, mentaliteter etcetera. Det är när vi kan nå insikter om dessa försanthållanden som vi kan skapa meningsbärande berättelser. Av detta följer också att vi på ett argumentativt sätt bör studera möjlighetsbetingelserna⁴⁶ för hur sanning skapades i det förflutna. Men vi bör inte stanna här. Vi bör även reflektera över möjlighetsbetingelserna för vår egen *san-*

43. Se t ex Munslow 2003, s 23.

44. Munslow 2003, s 91.

45. Se t ex Ulf Zander, *Fornstora dagar, moderna tider. Bruk av och debatter om svensk historia från sekelskifte till sekelskifte*, Lund 2001; Klas-Göran Karlsson & Ulf Zander (red), *Historien är nu. En introduktion till historiedidaktiken*, Lund 2004; Peter Aronsson, *Historiebruk – att använda det förflutna*, Lund 2005.

46. Det ursprungligen ur den kantska filosofin sprungna begreppet möjlighetsbetingelser användes ofta av Michel Foucault för att karaktärisera en historisk situation, där t ex olika företeelser eller diskursiva förhållanden sammanstrålade till en konstellation som innebar förutsättningar för en möjlig kunskapsmässig förändring. Förledet ”möjlighet” innebär i enlighet med Foucaults historiesyn en betoning på kontingensen i situationen och innehåller därmed en kritik av olika varianter av teleologi och ”baklängeshistoria”. Se t ex Michel Foucault, *The Order of Things. Archaeology of the Human Sciences*, New York 1973, s xxii.

ningsproduktion. Det är inte minst på denna punkt som många historiker brister.

I praktiken har också de flesta historiker för länge sedan insett att sanningsträvandena inte kan vara deras främsta ledstjärna även om många i teorin fortfarande klamrar sig fast vid någon form av tro på möjligheten av en sanningsskapande epistemologi. Här kan det vara illustrativt att återvända till Evans *Till historiens försvar*. En stor del av hans bok är en historiografisk översikt över 1900-talets historieskrivning, där en lång rad berömda historiker presenteras. Hela denna exposé kan emellertid ses som ett empiriskt stöd för det *praktiskt* omöjliga i att utöva objektiv historieforskning och finna allmängiltiga historiska sanningar. Evans arbete erbjuder därmed en rik samling exempel på hur historiker *inte* levt upp till en sådan historieskrivning som Evans, Magnusson och Jarrick pläderar för, hur deras aldrig så objektivistiska och metodologiskt medvetna och sanningssökande arbetssätt inte hindrat dem från att styras och påverkas av fördomar, nationalistiska och religiösa ideologier, politiska preferenser, personlig animositet etcetera. Borde inte detta få alla empiriskt inriktade historiker att fundera över om det verkligen är strävan efter objektivitet och sanning som bör vara historikerns främsta credo?

Vad den postmoderne historikern argumenterar för är att historieskrivning inte i första hand handlar om att söka den historiska sanningen utan om att skapa meningsbärande berättelser om vårt förflutna.⁴⁷ Detta är vad så gott som alla framstående historiker sysslar med och, hävdar jag, också uppfattas göra av dem som läser deras arbeten. Även om Arne Jarrick och Lars Magnusson programmatiskt hävdar att de i sin forskning söker sanningarna i det förflutna är det framför allt historisk mening de skapar genom sin verksamhet. De gör det också på ett mycket intressant och framgångsrikt sätt.⁴⁸ På samma sätt förhåller det sig med de historiker som Evans framhåller som föregångsmän inom disciplinen. Deras framgångar som historiker har varit avhängiga av att de bättre än de flesta andra har lyckats skriva för sin tid meningsbärande berättelser.

47. En meningsbärande historisk berättelse har främst en moralisk och existentiell betydelse. Den handlar om vad som under olika tider och i olika situationer hållits för sant och gott och därmed varit det som format den historiska utvecklingen i dess oändliga mångfald.

48. Följaktligen läser jag t ex Lars Magnussons arbete om den "bråkiga kulturen" eller Arne Jarricks och kollegan Johan Söderbergs dito om en tilltagande civilisationsprocess under tidigmodern tid som starka meningsbärande berättelser om det förflutna.

Att utmönstra modernitetens sanningskrav ur historievetenskapen

Idag är de flesta professionella historiker konstruktivister och relativister av något slag. Få skulle hävda att deras uppdrag som historiker består i att finna den enda och objektiva sanningen när det gäller ett historiskt problem. Lika få, eller ännu färre, skulle numera hävda att de ägnar sig åt att rekonstruera det förflutna. I det praktiska arbetet skiljer sig heller inte postmodernistiskt influerade historiker särskilt mycket från dem som uttryckligen tar avstånd från sådana tankegångar. Alla yrkesverksamma historiker arbetar i stort sett utifrån samma konventioner och överenskomna regler när det gäller referenser, citat, redovisning av forskningslägen, metodiska och teoretiska utgångspunkter och uppställande av problem. Trots de förändringar som sker inom historieforskningen kommer källkritiken, eller åtminstone delar av den, att fortsätta att spela en viktig roll för historiker. Det kan till och med hävdas att den ökade reflektionen kring språkets mångfacetterade och ständigt föränderliga karaktär som kunnat iakttas under de senaste åren också inneburit en vidareutveckling av källkritiken genom att skapa en förhöjd medvetenhet om språkets begränsningar. Det bör emellertid framhållas att källkritiken är ett redskap för att tidsfästa händelser, avslöja förfalskningar, korrigera felaktigheter i texter, fastställa provinienser etcetera. Där bör också källkritiken stanna. Den är inte någon metod för att skapa mening i det förflutna.

Historievetenskapen måste emellertid våga erkänna att det finns plats för ett annat, och kanske till och med bättre, förhållningssätt till sanningen när det gäller hur det förflutna skall skildras, ett förhållningssätt där det kanske till och med är mera fruktbart att överge sanningskravet *sådan det utformats av den moderna historievetenskapen*. Alternativet till ett övergivande av denna form av sanningssökande är inte någon total relativism. Inte heller skulle det innebära slutet för historievetenskapen eller att historievetenskapens status som vetenskap försvann. Det skulle däremot ge oss ett annat sanningskriterium och en delvis annan historieskrivning, ett kriterium som inte främst bygger på kunskapsteoretiska antaganden utan på en insikt om vetandets begränsningar. Det skulle ge oss en historieskrivning där vetenskapligheten beror på förmågan att formulera teoretiskt informerade frågor, epistemologisk och metodisk reflektion och medvetenhet om framställningsformens konsekvenser, snarare än på anslutningen till på förhand fastslagna disciplinära normer.

Det skulle också innebära att historikern på djupaste allvar måste ställa sig frågorna: Var står *jag*? Från vilken position bedriver *jag* min historiska forsk-

ning? Frågorna har naturligtvis framför allt väckts av feminismens och den postkoloniala forskningens avslöjande av historievetenskapens manliga och etnocentriska drag men har mycket vidare implikationer. Under de senaste decennierna har det blivit allt tydligare att historia kan skrivas från allt flera ståndpunkter av vilka ingen nödvändigtvis är sannare än den andra.⁴⁹ Jag kan inte se utifrån vilka kriterier man skulle kunna avgöra om till exempel en feministisk historieskrivning om en viss händelse eller process är mer eller mindre sann än en historieskrivning med andra utgångspunkter. Problemet löses inte genom att upprätta någon form av skillnad mellan de fakta och det teoretiska perspektiv respektive forskare valt, då historiska fakta är ett resultat av vilka (teoriimpregnerade) frågor och problemställningar som valts.

Histeskrivningen handlar alltså främst om att skapa meningsbärande berättelser men också, med Torbjörn Gustafsson Chorells ord, om att "fördjupa insikten om frågornas komplexitet och få fördjupad förståelse för andras tänkande och sina *egna* ställningstaganden, inte att nå enighet i de frågor som avhandlades".⁵⁰ Här är historikerns förmåga och vilja till reflektion och argumentation kring sitt arbete, inklusive den egna forskningspraktiken, centrala. Jag tror att "postmodernister" och alla andra historiker, oavsett hur de vill beskriva sig själva, måste lära sig att leva med varandra inom samma vetenskapliga ram. Jag vill till och med hävda att denna samexistens mellan radikalt olika perspektiv är en av historievetenskapens största tillgångar i en tid när vetenskapen kanske förändras snabbare än någonsin förr. Historiker *har* anammat flera punkter på den postmoderna agendan.⁵¹ Den teoretiska diskussionen har på många sätt fått en annan grad av medvetenhet när det gäller problem kring vad vi kan veta om det förflutna, vilka anspråk historikern kan ha och inte minst hur vi producerar våra berättelser. Klyftan mellan vanliga historiker och postmodernistiskt influerade är inte oöverstiglig. Men

49. Om detta är styrkan med dessa ansatser är de främsta svagheterna att mycket av det som skrivits har producerats med hänvisning till kategorin "erfarenhet" – olika kvinnogrupper, etniska grupper eller yrkesgruppers erfarenheter – vilket gjort att man ofta missat hur subjekten (inklusive deras erfarenheter) själva konstituerats. Det är, som Joan Scott säger, inte individer som har erfarenheter utan erfarenheter som konstituerar individer. Se Joan Scott, "The Evidence of Experience", i Terrence J McDonald (ed), *The Historic Turn in the Human Sciences*, Ann Arbour 1999, s 384.

50. Torbjörn Gustafsson Chorell, "Humanism, relativism och tolerans. Hayden Whites samtal med Roger Chartier", *Historisk tidskrift* 2004:3, s 388. Min kursiv.

51. Jfr t ex Peter Aronssons tal om en etablerad "praktisk postmodernism" i Peter Aronsson, *Historisk forskning på väg – vart? En översikt över avhandlingar och forskningsprojekt vid de historiska universitetsinstitutionerna samt en kritisk granskning av den officiella vetenskapliga debattens form och funktion i Sverige 1990–1996*, Växjö 1997.

för att ett konstruktivt och meningsfullt samtal skall bli möjligt krävs en ökad förståelse från båda läger, ett övergivande av de djupaste skyttegravarna och en vilja att komma ut på fältet och mötas, om inte i strid, så i en öppen och respektfull diskussion. För att nå detta mål är det nödvändigt att postmodernistiskt influerade forskare slutar hemfalla åt att förneka historievetsenskapens legitimitet och att försvararna av historievetskapen ger upp sitt fasthållande vid att "sanningen" är denna legitimitets yttersta grund.

Postmodernism, Source Criticism and Historical Research

In general, historians have been mildly hostile to, or uninterested in, the challenges of postmodernism. However, there are some examples of explicit criticism of postmodern ideas, which have been perceived as a threat to historical research.

As a series of new theoretical perspectives and methods have been incorporated into the writing of history, the significance of source criticism has declined. It is unclear to what extent this is a result of postmodern influences. This article argues that the habit of regarding source criticism as a form of common sense knowledge is untenable. Source criticism is not a method to create meaning out of past events and therefore cannot help the historian to create stories of the past. Nevertheless, it does have an important role to play as a technical instrument useful to date events, to expose forgeries in documents and to determine the provenance of artefacts.

The article further argues that the question of historical truth needs to be bracketed off. Most contemporary historians are social constructivists and epistemological relativists of some brand or other. Hence, the claim that the search for truth provides the ultimate legitimacy for historical research ought to be abandoned in favour of an attempt to create meaningful stories of the past. This would *not* mean that historians would abandon all rules of scholarly practice or embrace an unqualified relativism. However, it would mean that the statements historians make to represent reality can never be regarded as true in a final sense. Such an insight means that historians can never legitimate historical research as the search for, and revelation of, truths about the past. Proper scholarly practice will instead entail the ability to formulate theoretically informed questions and to reflect upon methodological and epistemological perspectives, as well as an awareness of the consequences flowing from the choice of style in which the historian presents her or his story about the past. Last but not least, it would mean a form of history writing where the historian earnestly considers his or her own position.